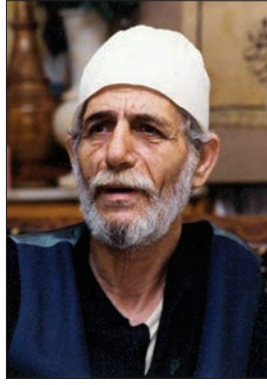

1985'te Muzaffer Ozak'ın vefatı üzerine Nüreddin Cerrâhî Tekkesi'nin yirminci türbedarı ve postnişini olarak irşad görevine başladı. Türk Tasavvuf Mûsikisi ve Folklorunu Araştırma ve Yaşatma Vakfı'nın başkanlığını üstlendi. Pazartesi ve perşembe akşamları meşk ve zikir icra eden, cumartesi akşamlarını sadece sohbetle ayıran Safer Dal âyet ve hadislerin yorumu diye nitelediği evliya sözleri, nutukları ve mekâblerinden örneklerle zenginleştirdiği sohbetlerinde tasavvufun en ince meselelerini sade bir dille anlattı. Sohbetlerindeki muhabbetli, zarif ve mütevazı tavrı yerli ve yabancı her kesimden pek çok kimsenin kendisine intisabını sağladı. Ona göre tasavvuf irfanı ve dervişlik sırrı Hakk'a muhabbetle kullukta ve mahlûkata şefkatle hizmette gizlidir.

Tekke mûsikisini çok iyi bilen Fahreddin Efendi'ye intisabının ardından mûsikiyeye de ilgilenmeye başladı. Cerrâhî Âsitânesi zâkirbaşlarından sertarik Ali Haydar Efendi, Albay Selâhattin Güner, Hopçuzâde Şakir Efendi (Çetiner), Hüseyin Sebîlci (Okurlar), Selâhattin Demirtaş, Yarbay Zühtü Bey, Necati Bey, Hâfız Hüseyin Tolan, Hâfız Yaşar Okur, Hâfız Asım Bey gibi bestekâr ve mûsikişinaslarla tanıştı. Bunların bestelerini kendi seslerinden makara teyplere kaydederek pek çok eseri kaybolmaktan kurtardı. 1980'li yıllarda tanıştığı Kanûnî Cüneyt Kosal ve Metin Alkanlı'ya arşivlediği ses kayıtlarını verip bu eserlerin notaya alınmasını sağladı. Türk Tasavvuf Mûsikisi ve Folklorunu Araştırma ve Yaşatma Vakfı'nda notaya alınan eserleri eski İstanbul tekkelerinde icra edilen zikir usulleriyle meşkettilererek yeni nesillere öğretti. Bu meşkler sırasında Cüneyt Kosal, Zeki Altun, Doğan Ergin, Arslan Hepgür, Metin Alkanlı, Sami Savni Özer ve Ahmet Muhtar Gölge gibi müzisyenleri bizzat kendisi güfte vererek bestekârlığa teşvik etti. Günümüzde eser ve icra bakımından hayli zengin durumda olan tekke mûsikisi kültürü bunu büyük ölçüde Safer Dal'ın gayretlerine borçludur. Mûsikiyeye katkıları arasında kendi dokuz bestesini de zikretmek gerekir. Bunların en meşhuru Fahreddin Efendi'nin, "Tevhid etsin dilimiz" nutkuna yaptığı hüseyinî bestedir. Safer Dal tekke kültürü hakkında da geniş bilgi sahibiydi. Bu konularla ilgili araştırmacı ve akademisyenlere cömertçe yardımlarda bulundu, hayatını kaybolan tasavvuf kültürünü canlandırma yoluna adadı. Ayrıca yurt içi ve yurt dışındaki evliya türbelerine tarikati belirten tâc-ı şerif koyarak ve sandukaları yenileyerek hizmette bulunan

Safer Dal

Safer Dal, 21 Şubat 1999 tarihinde vefat etti ve Nüreddin Cerrâhî Dergâhı Türbesi'ne defnedildi.

Eserleri. 1. Istilâhât-ı Sofiyye fi Vatân-ı Asliyye: Tasavvuf Terimleri (İstanbul 1998, 2013). Tasavvuf terimlerinin, ağırlıklı olarak İstanbul tekkelerinde konuşulan dil ve yaşayan kültüre ait kavramların yer aldığı bir sözlüktür. Eser tarikat pîrleri hakkında muhtasar bilgiler ve İstanbul'daki tekkelerin listesini de içerir. **2. Muhibbî Divânı.** "Muhibbî" mahlasıyla yazdığı âşıkane ilâhileri içermektedir (haz. Adalet Çakır, İstanbul 1999). Yunus Emre tarzındaki bu ilâhilerin büyük bir kısmı Hz. Peygamber, Ehl-i beyt ve Fahreddin Efendi hakkındadır. Bunların bazılarını Cüneyt Kosal, Zeki Altun, Sadun Aksüt, Metin Alkanlı ve Hakan Alvan gibi mûsikişinas ve bestekârlar tarafından sayısı sekseni aşan beste yapılmıştır. **3. İlmihal: İman-İslam-İhsan** (Prizren 2000). Arnavutluk müslümanları için yazılan eser Tacettin Bituci tarafından Arnavutça'ya çevrilmiş, Türkçe basımı yapılmamıştır. Safer Dal'ın 1996-1997 yıllarında yaptığı sohbetler de *Geydim Hırkayı* adıyla bir araya getirilerek neşredilmiştir (haz. Adalet Çakır, İstanbul 2013).

BİBLİYOGRAFYA :

Mustafa Özdamar, *Nureddin Cerrâhî ve Cerrâhîler*, İstanbul 1995, s. 200-227; Mehmet Fahrettin Dal, *Fahreddin Erenden'in Tasavvufî Görüşleri* (yüksek lisans tezi, 2006), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 16-21; Sertaç Tezeren, *Cüneyt Kosal Sanatı ve Hayatı*, İstanbul 2007, s. 68-69; Tosun Bekir Bayraktaroğlu, *Amerika'da Bir Türk: Şeyh Tosun'un Hatıratı*, İstanbul 2012, s. 144-155, 165; Nihat Azamat, "Fahreddin Efendi", *DİA*, XII, 83-84; Tefvik Rüştü Topuzoğlu, "Ozak, Muzaffer", a.e., XXXIV, 16-17 (maddenin yazımında Safer Dal'ın sohbetleriyle ailesinden alınan bilgiler esas alınmıştır.). ADALET ÇAKIR

MEHMET FAHRETTİN DAL

DAMEDİ

(bk. ÂKİŞ, Hasan b. Ahmed).

DÂMİN, Hâtim Sâlih

(حاتم صالح الضامن)

(1938-2013)

Iraklı edip ve nâşir.

Bağdat'ta doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini burada bitirdi. 1961'de Bağdat Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arap Dili Bölümü'nden mezun olduktan sonra yaklaşık on dokuz yıl öğretmenlik yaptı. Bu sırada çalışmalarını sürdürerek Bağdat Üniversitesi'nde 1973'te yüksek lisansını, 1977'de doktorasını tamamladı. 1980'de Bağdat Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne geçti; burada kütüphanecilik, nahiv ve dil bilimi dersleri verdi. 1983'te yardımcı doçent oldu ve ertesi yıl Arap Dili Bölümü başkanlığına getirildi. 1989 yılında profesörlüğe yükseldi. Hâtim Sâlih ed-Dâmin 13 Şubat 2013 tarihinde Bağdat'ta vefat etti.

Dâmin Arap dili ve edebiyatı alanında yaptığı çalışmalar, yönettiği yüksek lisans ve doktora tezleriyle devrinin önde gelen şahsiyetleri arasında yer almış, bu alanda geniş ve güvenilir bilgisiyle öne çıkmış, eski Arap şiiri alanında da önemli bir otorite kabul edilmiştir. Dil ve edebiyata dair 160'a yakın kitabı, dergilerde yayımlanmış 100'den fazla makalesinin yanı sıra elli civarında yüksek lisans ve doktora tezi yönetmiştir. Irak el-Mecmau'l-ilmîyyü'l-Arabî'de uzman, *el-Mevridü't-türâsî*, *Mecelletü'l-Küllîyye* (Enbâr), *eş-Şerî'a ve'l-kânûn* (Birleşik Arap Emirlikleri) gibi dergilerde uzun yıllar danışman üye olarak görev yapmıştır. Irak üniversitelerinde Arap dili eğitimi komisyonu, ilk ve orta öğretimde Arap dili grameri yazım komisyonu, Bağdat Beytülhikme Kütüphanesi Arap-İslâm yazmaları tahkik ve yayın komisyonu gibi kurullarda bulunmuştur. Bağdat Üniversitesi Edebiyat Fakültesi dergisinde yazı işleri müdürlüğü yapmış, *Mecelletü Külliyyeti'd-dirâsâti'l-İslâmiyye ve'l-Arabîyye* dergisiyle yine burada çıkan *Âfâku's-şekâfe ve't-türâs* adlı derginin yazar kadrosunda yer almıştır.

Hayatını çok yoğun ilmî, edebî ve kültürel faaliyetlerle geçiren Hâtim Sâlih kendi alanında çok sevilen ve takdir edilen bir şahsiyetti; son derece alçak gönüllü, yardım sever, dürüst ve yaptığı işlerden karşılık beklemeyen bir ahlâka sahipti. Onun özelliklerinden biri de kitap sevgisiydi ve bu sevgi kendisini büyük bir kütüphane sahibi yapmıştır. İslâm dünyasında yayımlanan birçok eseri satın almış, böylece kütüphanesini değerli eserlerle donatmıştır.

Hâtım Sâlih
ed-Dâmin

Dâmin'in devrinin önemli şahsiyetleri arasında anılmasını sağlayan diğer bir husus da yazma eserlerin ilmî neşri konusunda harcadığı çabalarıdır. Böylece çeşitli alanlarda 100'e yakın eserin bilimsel yayımını gerçekleştirmiştir. Ayrıca *el-Menhecû'l-emşel fi tahkîki'l-mahtûât* adlı bir eser kaleme almış (Bağdat 1999; Dübey 2001), Bağdat Üniversitesi'ndeki hocalığı sırasında yüksek lisans ve doktora dersleri arasında metin neşri dersinin konulmasına öncülük etmiştir.

Eserleri. Telif: Nazariyyetü'n-nazm-Târîh ve te'avvur (Bağdat 1979); *Mülâhazât 'alâ Hâşiyeti İbn Berrî 'ale'l-Mu'arreb* (Küveyt 1986; Cevâlikî'ye ait eserin hâşiyesi üzerine mülâhazalardır); *Şu'arâ' muqallûn* (Beyrut 1987); *Qavâ'idü'l-luğati'l-ʿArabiyye* (Bağdat 1987, başkalarıyla birlikte, orta öğretim ders kitapları dizisi); *el-Baḥş ve'l-mektebe* (Musul 1988, başkalarıyla birlikte); *ʿİlmü'l-luğa* (Musul 1989); *Fıkhü'l-luğa* (Musul 1990); *Buhûş ve dirâsât fi'l-luğati ve tahkîki'n-nuşûş* (Musul 1990); *ʿAşeretü şu'arâ' muqallûn* (Musul 1990); *eş-Şarf* (Musul 1991); *el-Müstedrek 'alâ Divâni Ebi'l-Feth el-Büstî* (Dimaşk 1991); *el-Müstedrek 'alâ şifri Ebi Hilâl el-ʿAsherî* (Dimaşk 1992); *el-Müstedrek 'ale's-su'arâ'* (Beyrut 1998); *el-Menhecû'l-emşel fi tahkîki'l-mahtûât* (Bağdat 1999; Dübey 2001); *el-Muştalahât ve'r-rumûz li'l-kurrâ'* (Bağdat 1999); *İbnü'l-Enbârî ve sîretühü ve mü'ellefâtühü* (Dimaşk 2004).

Neşir: Şifru Yezîd b. et-Taşriyye (Bağdat 1973); *Şifrü'l-Halîl b. Aḥmed* (Bağdat 1973); *Şifrü'l-Muḥabbel es-Sa'dî* (Bağdat 1973); *Mâ lem yünşer mine'l-Emâli's-Şecerîyye* (Bağdat 1974; Beyrut 1984); İbn Hâleveyh, *Risâletü'r-riḥ* (Bağdat 1974, 1987); *Şifrü'l-Kümeyt b. Ma'rûf* (Bağdat 1975); *Şifru Bekir b. en-Neṭṭâh* (Bağdat 1975); *Şifru Nehşel b. Harri* (Bağdat 1975); Mekkî b. Ebû Tâlib, *Müşkilü'l-irâbi'l-Ḳurʿân* (I-II, Bağdat 1975; Beyrut 1984, 1987); *Şifru*

Müzâhim el-ʿUḳaylî (Bağdat 1976, başkalarıyla birlikte); *Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, el-Muşaffâ bi-ekuffi ehli'r-rusûḥ min 'ilmi'n-nâsiḥ ve'l-mensûḥ* (Bağdat 1977; Beyrut 1984); Câhiz, *ʿAşru resâ'il* (Bağdat 1978); Câhiz, *Risâletü'l-belâğa ve'l-icâz* (Bağdat 1978); Câhiz, *Mâ lem yünşer min türâsi'l-Câhiz* (Bağdat 1979); *Şifru Süveyd b. Kürâ'c* (Bağdat 1979); *Şifru Ḳays b. el-Haddâdiyye* (Bağdat 1979); Ebû Bekir İbnü'l-Enbârî, *ez-Zâhir fi me'ânî kelimâti'n-nâs* (I-II, Bağdat 1979, 1987; Beyrut 1992); İbn Hişâm en-Nahvî, *el-Mesâ'ilü's-seferîyye fi'n-naḥv* (Bağdat 1980; Beyrut 1983); İbn Mâlik et-Tâî, *el-İ'timâd fi nezâ'iri'z-zâ' ve'd-dâd* (Bağdat 1980; Beyrut 1984); İbn Kuteybe, *Risâletü'l-ḥaṭ ve'l-ḥalem* (Bağdat 1988; Beyrut 1989); Katâde b. Diâme, Zührî, İbnü'l-Cevzî, İbnü'l-Bârîzî, *Erba'atü kütüb fi'n-nâsiḥ ve'l-mensûḥ* (Beyrut 1983, 1989); Katâde b. Diâme, *en-Nâsiḥ ve'l-mensûḥ fi kitâbillâh* (Beyrut 1983; Bağdat 1985); Zührî, *en-Nâsiḥ ve'l-mensûḥ* (Beyrut 1985, 1998; Bağdat 1987); Şemseddin es-Semerkandî, *Keşfü'l-esrâr fi resmî meşâhîfi'l-emşâr* (Bağdat 1987; Musul 1991); Ebû Hâtım es-Sicistânî, *el-Müzekker ve'l-mü'enneş* (Dimaşk 1997); Ebû Hâtım es-Sicistânî, Sâbit b. Ebû Sâbit, *Kitâbân fi'l-farḳ* (Beyrut 1987); Hattâbî, İbn Berrî, İbnü'l-Hanbelî, İbn Bâli, *Erba'atü kütüb fi't-taḥḫîhi'l-luğavi* (Bağdat 1987); Mevhûb b. Ahmed el-Cevâlikî, *Şerḫu Maḳşûreti İbn Düreyd* (Bağdat 1987); Mevhûb b. Ahmed el-Cevâlikî, *Tekmiletü işlâhi mâ taḡleṭu fihi'l-ʿamme* (Dimaşk 2006); İbn Berrî, *Mesâ'il mensûre fi't-tefsîr ve'l-ʿArabiyye ve'l-me'ânî* (Bağdat 1990); İbn Berrî, *Şurûtu'l-hâl ve aḥkâmühâ* (Dimaşk 1996); İbn Berrî, *Risâle fi "lev"li'l-îmtinâc* (Amman 1999); İbn Berrî, *Tesmiyyetü's-şey' bi'smi's-şey'* (Abudabi 2000); İbn Berrî, *Fuṣûl ḡayru mensûre* (Abudabi 2001); İbn Berrî, *Ḥamsetü nuşûş muḥaḳḳaka* (Dimaşk 2003); *Divânü 'Adî b. er-Rikâc el-ʿÂmilî* (Bağdat 1987, Nûrî Hammûdî el-Kaysî ile birlikte); Kâsım b. Muhammed, *el-Mü'eddeb: Dekâ'îku't-taşriif* (Bağdat 1987, başkalarıyla birlikte); İbn Halef, *Mevâddü'l-beyân* (belâgatla ilgili ikinci ve üçüncü bölümleri, Bağdat 1988; Dimaşk 2000); Hişâm b. Muhammed el-Kelbî, Ebû Abdullah İbnü'l-A'râbî, *Kitâbân fi'l-ḥayl* (Beyrut 1407/1987, başkalarıyla birlikte); Kazzâz, *Mâ lem yünşer min Kitâbi'l-ʿaşerât* (Bağdat 1988); Sefâkusî, *el-Mücid fi irâbi'l-Ḳurʿânî'l-mecîd* (Bağdat 1988); Hârûn

b. Mûsâ el-Ezdî, *el-Vücûh ve'n-nezâ'ir fi'l-Ḳurʿânî'l-kerîm* (Bağdat 1988; Amman 2002); Ebû'r-Rebî Süleyman es-Serakûsî, *Zâ'atü'l-Ḳurʿân* (Bağdat 1989); Ali b. Muhammed el-Havlânî, *Ḥaşru ḥarfi'z-zâ'* (Bağdat 1989; Musul 1991); Nehâs, *Radiyyüddin İbnü'l-Hanbelî, Kitâbân fi'n-naḥv* (Dimaşk 2004); M. Emîn İbn Âbidîn, *el-Fevâ'idü'l-ʿacibe fi irâbi'l-kelemtâti'l-ḡaribe* (Beyrut 1990); İbnü't-Tarâve, *el-İşâḥ bi-ba'zi mâ câ'e mine'l-ḥaṭa' fi'l-İzâḥ* (Bağdat 1990; Beyrut 1996); Katâde, Zührî, İbnü'l-Cevzî, İbnü'l-Bârîzî, Mehdevî, İbn Berrî, Ebû'r-Rebî Süleyman es-Serakûsî, Sefâkusî, Şemseddin es-Semerkandî, *Nuşûş muḥaḳḳaka fi 'ulûmi'l-Ḳurʿân* (Musul 1990; Bağdat 1991); *Nuşûş muḥaḳḳaka fi'l-luğat ve'n-naḥv* (Musul 1991; içinde Kutrub'un *Kitâbü'l-Ezmine*, Ebû Hâtım es-Sicistânî'nin *Kitâbü'n-Naḥle* ve *Kitâbü'l-Farḳ*, Muhammed b. Kâmil Sâhibî et-Tâcî'nin *Mâ lem yünşer mine'l-Ḥalbe*, Ali b. Adlân en-Nahvî'nin *Keşfü'l-ebiyâti'l-müşkileti'l-irâbî* ile, İbn Hâleveyh, Sıkkîlî, Kûrânî, Kazzâz, İbnü's-Şecerî, İbnü'l-Hanbelî, İbn Hişâm en-Nahvî, İbn Âbidîn'e ait on dört risâle bulunmaktadır); **Nasr b. Ya'kûb ed-Dîneverî, el-Kâdirî fi't-ta'bir** (Bağdat 1992); **Radiyyüddin İbnü'l-Hanbelî, Kūhlü'l-uyûni'n-nücl fi ḥalli mes'eleli'l-kūhl** (Beyrut 1990; Bağdat 1994); **Radiyyüddin İbnü'l-Hanbelî, Mâ lem yünşer min Sehmî'l-elḥâz fi vehmi'l-elfâz** (Amman 1993); **Şerḫu ebyâti'd-Dâni'l-erba'a fi uşûli zâ'ati'l-Ḳurʿân** (Dimaşk 1994); Mehdevî, İbn Berrî, Sefâkusî ve meçhul bir müellif, *Erba'atü kütüb fi 'ulûmi'l-Ḳurʿân* (Beyrut 1997, 1998); Süyûtî, *Cerrü'z-zeyl fi 'ilmi'l-ḥayl* (Bağdat 1998); İbnü't-Tahhân, *el-İnbâ' fi tecvîdi'l-Ḳurʿân* (Abudabi 1999); İbn Fâris, *Efrâdü kelimâti'l-Ḳurʿânî'l-ʿaziz* (Riyad 1999); Takyyüddin es-Sübkî, *Aḥkâmü "küllin" ve mâ 'aleyhi tedüllü* (Amman 2000); İbn Şüheyd, *et-Tehzîb bi-muḥkemi't-tertib: el-Cem' beyne kitâbey Lahni'l-ʿamme li-Ebi Bekir ez-Zübeydî* (Beyrut 2001); **Kemâleddin el-Enbârî, Ferâ'idü'l-fevâ'id** (Bağdat 1979); a.mlf., *Selâsü kütüb* (Dimaşk 2002); Ebû Muhammed el-Gazzî, *Zikru a'zâ'i'l-insân* (Dimaşk 2003); Asmaî, *el-İbil* (Dimaşk 2003); a.mlf., *Kitâbü'l-Ḥayl* (Dimaşk 2005); Ebû'l-Abbâs el-Harrânî, *el-Mişbâḥ fi'l-farḳ beyne'd-Ḍâd ve'z-zâ' fi'l-Ḳurʿânî'l-ʿaziz* (Dimaşk 2003); Abdullah b. Ali el-Mevsilî, *el-Farḳ beyne'd-Ḍâd ve'z-zâ'* (Dimaşk 2003); İbn Süheyli en-Nahvî, *ed-Ḍâd ve'z-zâ'* (Dimaşk 2004); Sa'd b. Ali ez-Zencânî,

el-Farık beyne'd-dâd ve'z-zâ' (Dimaşk 2004); İbn Ebû'l-Haccâc Yûsuf b. İsmâil el-Makdisî, *eż-Zâ'* (Dimaşk 2004); Ömer b. Reslân el-Bulkînî, *Kaṭrî's-seyl fi emri'l-ḥayl* (Dimaşk 2005); Ebû Amr ed-Dânî, *et-Tehzîb limâ teferrede bihi küllü kâri'in (vâhidin) mine'l-kurrâ'i's-seb'a* (Dimaşk 2005); Ebû Amr ed-Dânî, *el-Farık beyne'd-dâd ve'z-zâ'* (Dimaşk 2006); Ebû Amr ed-Dânî, *et-Teyşîr fi'l-kırâ'âti's-seb'a* (Kahire 1429/2008; Riyâd 1432/2011); Muhammed b. Ebû Nasr el-Kirmânî, *Kırâ'e-tü'l-Kisâ'i* (Dimaşk 2005); İsmâil b. Halef es-Sarakustî, *el-İktifâ' fi'l-kırâ'âti's-seb'ati'l-meşhûre* (Dimaşk 2005); Ali b. Abdülkâdir Taberî, *Fevâ'idü'n-neyl bi-fezâ'ili'l-ḥayl* (Dimaşk 2005); Ebû Bekir Muhammed İbnü's-Sâbûnî el-İşbîlî, *Ma'rîfetü'l-farık beyne'z-zâ' ve'd-dâd* (Dimaşk 2005); Mukâtil b. Süleyman, *el-Vücûh ve'n-nezâ'ir fi'l-Kur'âni'l-azîm* (Dimaşk 2006); Ebü'l-Kâsım Abdülvehhâb b. Muhammed el-Kurtubî, *el-Miftâḥ fi ihtilâfi'l-kurrâ'i's-seb'ati'l-meşhûrin* (Dimaşk 2006).

BİBLİYOGRAFYA :

Sabah Nûrî el-Merzûk, *Mu'cemül-mü'el-lifin ve'l-küttâbi'l-İrâkıyyîn: 1970-2000*, Bağdad 2002, II, 144-152; Ekrem el-Meşhedânî, *Ta'ziye bi-vefâti Ḥâtîm Şâlih ed-Dâmin*, http://www.albasrah.net/pages/mod.php?mod=art&lapage=../ar_articles_2013/0213/akram_180213.htm (13.03.2014); "Şeyhüne'l-luğavî en-naḥvî el-kebir el-üstâz ed-duktûr Ḥâtîm Şâlih ed-Dâmin", <http://www.ahlalheeth.com/vb/showthread.php?t=138398> (13.03.2014); "es-Siretü'l-İlmiyye li'l-üstâz ed-duktûr Ḥâtîm Şâlih ed-Dâmin", <http://almajidcenter.org/ar/page.php?pid=pr-hatem-al-damen> (13.03.2014).

MEHMET YAVUZ

DÂMOLLA, Abdülaziz Cengizhan

(عبد العزيز جڭگيز خان داملا)

(1906-1952)

Doğu Türkistanlı âlim,
tarihçi ve edebiyatçı.

Doğu Türkistan'ın Korla ili Bûgür ilçesinde doğdu. Uygur toplumunun XX. yüzyılın ilk yarısında yetiştirdiği önemli ilim adamlarından biridir. Babası Molla Hoşur Dâmol-la Hacı, Bûgür yöresi kadısıydı. Abdülaziz ilk eğitimini babasından ve bölgedeki diğer âlimlerden aldı; Kuçar'daki Musayyf Dâmol-la'nın ilim halkasına katıldı. Daha sonra Kâşgar'da Hanlık Medrese'de okudu ve mezun olunca o bölgede âlimler için kullanılan Dâmol-la unvanını aldı. 1925'te Hint alt kıtasındaki Diyübend Medresesi'nde tahsilini sürdürdü. 1926 yılının sonlarına doğru Mısır'a gitti. 1927'de kabul edildiği

Ezher Üniversitesi'nin İslâm Hukuku ve Tarihi Bölümü'nden 1934'te mezun oldu. Ardından I. Fuâd Üniversitesi'ne girdi. 1939'da buradaki öğrenimini tamamlayınca Arabistan'a geçti. Arabistan'da, Kumul halk ayaklanmasının ordu kumandanlığı-nı yapan sürgündeki Mahmud Muhitî ile buluşup onunla birlikte Japonya'ya gitti. Japonya'daki siyasî temaslarının ardından Pekin'e, daha sonra Milliyetçi Çin hükümetinin merkezi Nanjing'e ulaştı. Aynı yıl Milliyetçi Çin hükümetince Mısır'la diplomatik görüşmeler için elçi olarak görevlendirildi. Kısa süren diplomatik görevinin ardından 1947'de ülkesine döndü.

Abdülaziz Cengizhan'ın ülkesine geliş sırasında Doğu Türkistan'ın önemli bir kısmını elinde tutan Milliyetçi Çin hükümetiyle Doğu Türkistan'ın kuzeyindeki üç ili kontrolünde bulunduran millî hükümet barış antlaşması yapmış, neticede ortak bir hükümet kurulmuştu. Cengizhan bu hükümet tarafından Urumçî'ye çağırıldı ve İçişleri Bakanlığı'nda şube müdürlüğüne tayin edildi. Ardından hükümetin himayesinde kurulan, başkanlığına İsa Yusuf Alptekin'in yürüttüğü Üç Prensipliler Gençler Teşkilâtı'nın başkan yardımcılığına getirildi. Bir süre dönemin en önemli süreli yayınlarından olan *Altay* dergisinin baş editör yardımcılığı görevini yürüttü. Üç vilâyet hükümetiyle Çin hükümeti arasındaki ilişkiler bozulunca hükümetin taşra teşkilâtını yeniden yapılandırmak amacıyla Doğu Türkistan'ın güney bölgesine gönderilen heyetin başkanlığını üstlendi. Bu vesileyle çeşitli bölgelerdeki idarî ve dinî yapının islah edilmesi hususunda önemli girişimlerde bulundu. Dönüşte Üç Prensipliler Gençler Teşkilâtı'nın başkanlığına getirildi. Aynı yıl Milliyetçi Çin hükümeti millî kurultayına Bûgür vekili sıfatıyla katıldı. Kurultayın ardından Doğu Türkistan eyaletinin Diyanet İşleri başkanlığına tayin edildi. Bu süreçte bölgede hızla yayılan komünizm propagandasına karşı mücadele etti. 1949'da bölge komünist Çin tarafından işgal edilince İsa Yusuf Alptekin, Mehmet Emin Buğra ve diğer hükümet üyeleriyle birlikte Hindistan'a gitmek istediyse de sınırı geçemeyip Yarkent'e dönmek zorunda kaldı. Ardından yakalanıp Kâşgar'a getirildi ve birkaç ay Kâşgar'da din adamlarını dönüştürme projesi kapsamında düzenlenen kurslara sokuldu. Daha sonra tutuklanarak Urumçî'ye götürüldü ve 1952 yılının sonunda idam edildi. Bazı kaynaklarda 1951 Şubatında idam edildiği belirtilir.

Hindistan, Hicaz ve Mısır gibi merkezlere yaptığı yolculuklar Abdülaziz

Cengizhan'ın ilmî ve fikrî hayatında derin izler bırakmıştır. Özellikle Hindistan'da iken Kâdiyânîler'e karşı yazdığı *Tiğ Türkânî fi ber Cîger Kâdiyânî* adlı Farsça eser Hint alt kıtasında Ehl-i sünnet çevrelerince takdir edilmiştir. Mısır'da I. Fuâd Üniversitesi'ndeki öğrenciliği sırasında Kahire'de Çinli öğrencilerin yaptığı komünizm propagandalarına karşı konuşmalar yapmış, yazılar yazmış, manzum eserlerini Mısır'da kaleme almıştır. Mısır şairlerinden Ali Muhammed Şa'lân es-Sâvî ile dostluk kurmuş, Şa'lân, Cengizhan'ın *Türkistân el-ḥâlîde* adlı eserini okumuş ve bunun Türkistan tarihi için büyük önem taşıdığını yazmış, yine Mısır'da müfessir Tantâvî Cevherî, Himalaya dağlarının ötesinden gelen Cengizhan'ın ilmî kabiliyetinden ve ahlâkından hayranlıkla bahsetmiştir. Ezher Üniversitesi'nde düzenlenen, birçok devlet adamının katıldığı toplantıda Abdülaziz Cengizhan'ın Kral Faruk tarafından takdir edildiği ve kendisine Cengizhan lakabının onun tarafından verildiği belirtilir. Ancak bazı arkadaşları bu lakabı kendisinin seçtiğini söylemiştir.

Urumçî'de bulunduğu sıralarda Dârülmualimîn'de İslâm tarihi ve dinî ilimler alanında ders veren Abdülaziz Cengizhan, İlhân-ı Müslimîn'in çalışmalarından etkilenmiş ve onların yöntemlerini benimsemiştir. Doğu Türkistan'da yürüttüğü faaliyetlerde yenilikçi çevrelerin yanında yer almış, bölgede yaygın olan bid'atlara ve Ehl-i sünnet dışı oluşumlara karşı mücadeleye vermiştir. Eserleri incelendiğinde onun dinî ilimler yanında edebiyat, tarih ve coğrafya gibi alanlarda da uzman olduğu anlaşılır. Uzun yıllar ülkesinden uzakta yaşadığı için vatan mefhumuna sıkça vurgu yapan Cengizhan, *Türkistân: Kalbü Âsyâ* adlı eserinin mukaddimesinde insanın bütün hayatını kuşatması gereken en önemli iki şeyden birinin dinî, diğerinin vatanî görev olduğunu ifade eder. Türkistan tarihi hakkında bir eser ortaya koyabildiği takdirde Allah'ı ve İslâm ümmetini memnun edebileceğini söylemesi de bu duygunun etkisiyledir. Ona göre İslâm tarihinden ayrı bir Türk tarihi düşünülemez gibi Türk tarihinden ayrı bir İslâm tarihi de düşünülemez. Zira olaylar bu iki tarihin birbirine sıkı sıkıya bağlı olduğunu göstermektedir.

Eserleri. 1. *Tiğ Türkânî fi ber Cîger Kâdiyânî*. Kâdiyânîlik inancına karşı 1935'te yazılmış Farsça manzum eserdir. 2. *Uygur Sarfi*. Uygur dili morfolojisini sistemleştirmek amacıyla yazılan bir eserdir (Kahire 1939). Ancak eserin daha önce Uygur dili grameriyle birlikte